

УДК 37.013.42

СИСТЕМА КОРЕКЦІЙНО-ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ З ПОДОЛАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Замашкіна О. Д.

Для сучасного суспільства характерним є погіршення соціально-економічних умов життя та складна політична ситуація. У цих умовах соціалізація багатьох дітей відбувається поза родиною і за межами навчально-виховних закладів, що призводить до формування ціннісних і життєвих орієнтацій, психологічних особливостей підлітків під негативним впливом чинників, що відрізняються від загальноприйнятих у суспільстві норм права, культури, моралі.

Для корегування негативних явищ, девіантної поведінки у молодіжному середовищі центрами соціальних служб для родини, молоді та дітей реалізується система заходів, що має профілактичний характер: рольові ігри, діалоги, відеолекторії, тренінги, бесіди, міні-лекції; організуються мобільні консультативні точки по селах та віддалених районах країни, залучаються до співпраці фахівці інших галузей.

Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків базується на тому, щоб виявити несприятливі психобіологічні умови, психолого-педагогічні чинники, які спричиняють відхилення у соціальному і психічному розвитку підлітків, у їхньому стані здоров'я, поведінці, організації вільного часу.

Фахівцям варто використовувати наступні методи корекційного виховання підлітків-девіантів: доки підліток не пройшов соціальну та психологічну адаптацію, варто знизити вимоги до нього; залучати його до спільної діяльності, стимулювати розвиток творчого потенціалу, самовираження; організувати ситуації успіху, розробити належні заходи для заохочення; виразити і роз'яснювати позитивні способи поведінки тощо. Така система методів допоможе послідовно орієнтувати підлітка на самовиховання, що має стати важливим чинником профілактики девіантної поведінки на майбутнє.

***Ключові слова:** девіантна поведінка молоді, соціальна профілактика, соціально-психологічна профілактика, корекція.*

В статті проведено теоретичний аналіз проблеми корекційно-профілактичних заходів по преодолінню девіантного поведінки підлітків на основі сучасної наукової літератури. Розглянуто специфіку діяльності системи центрів соціальних служб для молоді та відділення медико-соціальної допомоги дітям та молоді "Клініки, дружественні до молоді" стосовно даної проблеми. Розкрито сутність понять "девіантне поведіння", "корекція", "профілактика".

***Ключевые слова:** девиантное поведение, социальная профилактика, социально-психологическая профилактика, коррекция.*

The modern society is characterized by a deterioration of socio-economic conditions of life and challenging political situation. In such circumstances, the socialization of many children occurs outside the family and educational institutions, which leads to the formation of values and life orientations and psychological characteristics of teenagers under the negative influence of factors that differ from the generally accepted norms of law, culture and morality in society.

To correct negative phenomena of deviant behavior in youth centers of social services for families, youth and children implement a system of measures which at preventing deviant behavior: role-plays, dialogues, video lectures, trainings, conversations, mini lectures; mobile advisory services are organized in rural areas and remote regions of the country, these are involved in the cooperation with specialists from various fields.

The social prevention of teenage deviant behavior is based on identifying adverse psychobiological conditions, psychological and pedagogical factors that cause deviations in the social and mental development of teenagers, in their health, behavior, and leisure activities.

Professionals should utilize the following methods of corrective education for deviant teenagers: until the teenager has fulfilled social and psychological adaptation, it is worth reducing the requirements for him; to involve him in joint activities, to stimulate the development of creative potential, self-expression; emulate situations of success, develop appropriate incentive measures; express and explain positive behaviors and so on. This system of methods will help to consistently guide teenagers toward self-education, which should become an important factor in the prevention of deviant behavior for the future.

Key words: youth deviant behavior, social prevention, social and psychological prevention, correction.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день українське суспільство можна назвати кризовим: погіршуються соціально-економічні умови життя, характерна складна політична ситуація. Соціалізація багатьох дітей відбувається поза родиною, а іноді – і поза межами навчально-виховних закладів. Формування соціальної поведінки, ціннісних орієнтацій та психологічних особливостей все більше визначає нове культурне середовище, яке характеризується нескінченним потоком інформації. Нова інформація часто змінює традиційні для нашого суспільства уявлення про мораль, правила поведінки.

Особливу групу ризику з формування девіантної поведінки складають діти, оскільки їхній вік – найскладніший період, коли не лише відбувається докорінне перетворення сформованих раніше психологічних структур, але й починають виникати нові, закладатися основи для свідомої поведінки, у формуванні соціальних установок та моральних якостей починає визначатися загальна спрямованість.

Мета статті – теоретичне обґрунтування системи корекційно-профілактичних заходів щодо подолання девіантної поведінки підлітків.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Серед представників сучасних суспільних наук не існує єдиної точки зору на поняття "девіантна поведінка". Вперше пояснення девіації з точки зору соціології дав французький вчений Е. Дюркгейм, який запропонував теорію аномії, що розкриває сутність і значення культурно-соціальних факторів і визначив, що основна причина девіації полягає у "відсутності регуляції".

У науковій літературі дефініція "девіантна поведінка" розглядається як "система вчинків, що відрізняються від загальноприйнятих у суспільстві норм права, культури, моралі..." [7, с. 117].

У ХХ столітті проблема дітей, що мають девіантну поведінку, порушена Л. Виготським, П. Блонським, С. Шацьким, В. Кащенко та ін. Вивченням різних аспектів девіантної поведінки займалися такі сучасні вчені, як: А. Лічко, Б. Братусь (біологічні аспекти); С. Бородуліна, В. Афанасьєв, О. Власова І. Булах (соціальні аспекти); І. Башкатов, В. Баженов, С. Белічева, Ю. Клейберг І. Зверєва, О. Змановська та ін. (психолого-педагогічні); Р. Мертон, Е. Дюркгейм, Р. Міллз, Т. Парсонс, В. Момов, Н. Смелзер, П. Сорокін, М. Форверг та ін. (соціологічний).

У сфері корекційної педагогіки дослідженням девіантної поведінки займалися: О. Бовть, Т. Головіна, О. Гуляр, Г. Дульнєв, Т. Жук, І. Єременко, Н. Заваденко, Л. Занков, О. Кербіков, А. Лурія, В. Петрова, А. Петровський, Б. Пінський, В. Синьов, Л. Сухарева, Ж. Шиф, І. Ушаков та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна наукова література поняттю "корекція" дає визначення як "виправлення, усунення, подолання недоліків чи послаблення порушень, вад психічного або фізичного розвитку; система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на забезпечення процесу і досягнення успішного результату у соціальному розвитку особистості; здійснення медичних, психологічних, педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи особистості [7, с. 238].

Основна мета корекційного процесу – скорочення частоти вияву різноманітних форм девіантної поведінки.

Під профілактикою розуміють "комплекс превентивних заходів, які проводяться шляхом організації загальнодоступної медико-психологічної і соціально-педагогічної підтримки" [7, с. 376].

Шляхом зниження порогу проявів девіантності є система соціально-нормативних впливів, що розглядається як певний тип суспільного впливу, через який здійснюється передача різноманітних соціальних норм, у вигляді інформації, від певного соціального середовища чи інших людей особі для забезпечення її поведінки дієвими алгоритмами запровадження, які відповідають соціальному та нормативному континууму, в котрому дана поведінка має реалізуватися та забезпечуються належні умови стосовно задоволення особистісних потреб у безпеці, розвитку та існуванні [6].

Для впровадження соціально необхідних молодіжних програм в Україні діє система центрів соціальних служб для молоді (ССМ), яка надає соціальну допомогу та соціальні послуги молоді практично, на законодавчому рівні і діє у районних, міських та обласних центрах.

До структурної моделі організації діяльності центрів соціальних служб для молоді відноситься виконання таких функцій, як організаторська, координаційна, діагностична, посередницька, комунікативна, прогностична, корекційно-реабілітаційна, превентивно-профілактична, охоронно-захисна та посередницька – як основна мета діяльності фахівців соціономічної сфери.

Для процесу корекції прояву девіантної поведінки молоді ССМ застосовує такі профілактичні методи, засновані на інформаційно-просвітницькій роботі, як "рівний – рівному", формування здорового способу життя, попередження небезпечних хвороб тощо. Фахівці центрів можуть використовувати такі популярні серед молоді заходи, як рольові ігри, діалоги, відеолекторії, тренінги, бесіди, міні-лекції тощо. Крім цього, організуються мобільні консультативні точки по селах та віддалених районах країни, залучаються до співпраці фахівці інших галузей.

Мета соціальної профілактики у виявленні несприятливих психолого-педагогічних чинників та біологічних умов, які можуть спричинити відхилення у соціальному і психічному розвитку дітей та підлітків, у стані здоров'я, поведінці, організації дозвілля. Слід зауважити, що роботу фахівців із корекції стосунків у родині, соціумі, поведінки молоді відносять до форм соціальної профілактики, що реалізується психологами соціальних служб.

Сутність процесу соціальної корекції полягає у поясненні законодавчо-правової бази, нормативних державних і міжнародних документів, що забезпечують розвиток особистості, ступінь освіти, обрання професії; надання інформації про ймовірні наслідки недотримання здорового способу життя, асоціальних й аморальних вчинків; здійснення системи соціально-педагогічного захисту різноманітних категорій молоді (забезпечення трудовою діяльністю, освітою); формування відповідальності за всі можливі вчинення протиправних дій.

В Україні сьогоднішню модель соціальних служб утворюють центри, кабінети, відділення медичної та соціальної допомоги дітям і молоді "Клініки, дружні до молоді" (КДМ).

КДМ – заклад, що надає комплексну медико-психосоціальну допомогу з проблем збереження здоров'я, обумовлених специфікою підліткового віку, на принципах добровільності, доступності, доброзичливості, і регламентований ЮНІСЕФ – Всесвітньою організацією охорони здоров'я і Дитячим фондом ООН.

Слід зазначити, що КДМ – структурний підрозділ медичного закладу, але у його функціонуванні представлений комплекс послуг не тільки медичного спрямування, а й соціально-психологічного – з метою превентивного виховання, заснованого на принципах доброзичливості, добровільності, доступності, конфіденційності, анонімності, що втілює в собі "дружній підхід".

Головним у здійсненні ідеології КДМ є надання підтримки підліткам і молоді через розуміння їхніх проблемних питань, загальний пошук курсів зміни поведінки, які спрямовані на збереження здорового способу життя. Інакше кажучи, для підлітків та молоді корисні моменти від функціонування КДМ зводяться до того, що вони отримують дійсний шанс незалежно отримати психологічну і медичну допомогу,

повідомлення про збереження свого здоров'я, а таким чином, легше пройти стадію дорослішання [1, с. 351].

Серед завдань КДМ основними є: надання інформаційно-консультативних послуг підліткам та молоді з питань збереження здоров'я; профілактика інфекцій, що передаються статевим шляхом, особливо ВІЛ-інфекції, незапланованої вагітності та ризикованої поведінки; діагностика і лікування захворювань репродуктивної системи; комплексний супровід відвідувачів КДМ, які, крім медичних, потребують психологічні, соціально-педагогічні та юридичні послуги на всіх етапах роботи з ними [5].

Робота КДМ з надання послуг починається з консультування, яке триває на всіх наступних етапах (діагностика, лікування та реабілітація) разом із соціально-психологічним супроводом і продовжується лікуванням та діагностикою адиктивної (залежної) і девіантної поведінки, репродуктивної функції; реабілітації для дорослих і неповнолітніх з алкогольною, наркотичною та ігровою залежностями; профілактики ВІЛ, ІПСШ, ризикованої поведінки, вживання психоактивних речовин, тютюнопаління. Крім того, у КДМ проводяться консультації лікаря-нарколога, лікаря-гінеколога, лікаря-інфекціоніста, лікаря-педіатра, лікаря-терапевта, психолога, соціального працівника та експериментально-психологічні дослідження особистості клієнта.

У профілактичній роботі з корекції девіантної поведінки соціальний працівник використовує такі дієві методи і форми, як діалоги, лекції, аудіо-, відеопродукція, семінари, тренінги, настанови за методом "рівний – рівному", консультаційні послуги, масові заходи тощо. Основна мета діяльності фахівця соціономічної сфери – збільшення рівня інформованості цільової групи, організація навичок відповідального ставлення до свого здоров'я і відповідної поведінки.

Принципи ефективного корекційного функціонування КДМ полягають у наступному: адресність – урахування в роботі особливостей віку, рівня психічного та фізичного розвитку кожної особи, релігійних, культурних, соціальних особливостей аудиторії; досліджування запиту цільової групи; притягнення цільової групи – залучення молодіжних лідерів до різних просвітницьких заходів, утворення волонтерської команди; коректність і тактовність у наданні інформації; шанування позицій, чуттів і емоцій учасників; логічність і системність роботи при урахуванні базових знань учасників; комплексність і інформування, обґрунтування на збереження здоров'я, розвиток життєвих навичок – реалізується спільно фахівцями, закладів освіти та іншими зацікавленими даним питанням закладами; контролювання та допомога – супервізія спеціалістів щодо здійснення мети, положень та напрямків діяльності КДМ, ресурсна підтримка [5].

Слід зазначити, що у науковій літературі із зазначеної проблематики існує сім різних форм соціально-психологічної профілактики, які фахівці соціальних служб запроваджують в межах програми з корекції проявів девіантної поведінки:

- перша форма – організація соціального середовища на базі інформування про її впливи на формування девіацій;
- друга форма – інформування, що включає засоби впливу на когнітивні процеси підлітка з метою підвищення його здібностей до прийняття конструктивних рішень;
- третя форма передбачає навчання соціально необхідних навичок у формі гуртових тренінгів;
- четверта форма – організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці і пов'язана з тлумаченням ефекту, що змінює девіантну поведінку;
- п'ята форма – організація здорового способу життя через прийняття відповідальності за здоров'я, гармонію з навколишнім світом і власним організмом;
- шоста форма – активізація особистісних ресурсів (заняття спортом, творче самовираження, участь у групах комунікації й особистісного зростання, арт-терапія тощо);
- сьома форма – зменшення негативних наслідків девіантної поведінки, винятково у випадках вже сформованої поведінки, що відхиляється від прийнятих норм [6].

Корекція та профілактика девіантної поведінки особистості є винятково дієвою саме на ранніх етапах, особливо під час шкільного навчання у молодшому шкільному віці. У цей період варто зосередити увагу на таких особливостях поведінки, які

можуть попереджати правопорушення: прогули навчального процесу (як форма вияву девіантної поведінки і підсумок "шкільних неврозів"), погана успішність (як наслідок педагогічної занедбаності, недоліки інтелектуального розвитку, затримка у психічному розвитку), незначний статус і самотність дітей у шкільному колективі та ін.

Передумовою успішної корекційно-профілактичної роботи соціального працівника – психологічне консультування батьків та учителів щодо змісту, властивостей прояву і факторів девіантної поведінки, специфіки взаємозв'язку із девіантами.

Цікавою є програма Р. Овчарової з профілактичної роботи із дітьми молодшого шкільного віку у разі порушень у розвитку особистості, яку складають наступні блоки: утворення ситуацій успіху; подолання стану емоційного дискомфорту; корегування залежності від осіб, що оточують; гармонізація внутрішніх суперечливостей особистості; зняття ворожості, утворення адекватних форм для соціальної поведінки; корегування тривожності, виховання впевненості в собі [1, с. 205].

Корекційна програма, розроблена німецьким вченим та дослідником Клюге, орієнтується на найбільш складних учнів масової школи, котрі згідно з характеристиками соціальної поведінки знаходяться у "групі ризику". Позитивним моментом даної програми є те, що в ній запропоновано проведення тренінгів, розрахованих на досить тривалий термін часу, і таких, що передбачають і педагогічну, і психологічну корекцію.

Ученим задається система моральних ідеалів, суспільних цінностей, він характеризує напрям, вагомий "перспективні лінії" піднесення, як їх іменував А. С. Макаренко. Крім того, педагог за потреби застосовує такі методи для корегування негативних особливостей характеру, як метод "реконструкції характеру" та метод "вибуху". Психолог забезпечує утворення і оптимальну діяльність потрібних механізмів психіки.

На думку Ю. Клейберга, варто використовувати наступні методи корекційного виховання підлітків-девіантів:

- доки підліток не пройшов соціальну та психологічну адаптацію, варто знизити вимоги до нього;
- варто залучати підлітків до спільної діяльності, стимулювати розвиток творчого потенціалу, самовираження;
- слід організувати ситуації успіху, розробити належні заходи для заохочення;
- варто виражати і роз'яснювати позитивні способи поведінки тощо [4].

Наведені методи можуть допомогти послідовно орієнтувати підлітка на самовиховання, що має стати важливим чинником профілактики девіантної поведінки на майбутнє.

Висновок. Украй необхідними є суперечності між необхідністю проводити профілактику девіантної поведінки серед школярів та недостатньо розробленими методами, прийомами організації та реалізації профілактичної діяльності; між рухом піднесення індивідуальності учнів та консерватизмом змісту, традиційними методами та формами навчально-виховної діяльності тощо. Корекційно-профілактичні заходи щодо девіантної поведінки підлітків мають існувати як єдина система науково обґрунтованих та вчасно використаних соціальних, психологічних, педагогічних заходів щодо попередження виникнення відхилень від найважливіших соціальних норм поведінки.

Отже, **перспективу у подальших розвідках з даної проблеми** ми вбачаємо у тісній співпраці школи, родини, неформальних груп, волонтерів, різних соціальних інститутів та суспільних організацій щодо корекційно-профілактичної роботи з подолання девіантної поведінки підлітків.

Література

1. Богданова І. М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 343 с.
2. Дем'янчук О. О. Програма корекції девіантної поведінки як напрямок соціально-психологічної допомоги підліткам. *Соціальний працівник* / за ред. О. П. Главник. № 2 (26). Київ, 2007. С. 2–4.
3. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд / пер. с франц. А. Н. Ильинского, под ред. В. А. Базарова. Москва: Мысль, 2017. 399 с.

4. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения. URL: http://www.studmed.ru/view/kleyberg-уua-psihologiya-deviantnogo-povedeniya_d0cb3259448.html.
5. Клініка, дружня до молоді. URL: http://dond.dp.ua/kdm_ua.html.
6. Коротков П. В. Профілактика та корекція дев'ятної поведінки молоді у діяльності соціальних служб. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1190.
7. Соціальна педагогіка: словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця: Планер, 2009. 542 с.